

מצב החינוך בישראל בהשוואה בינלאומית ודמוגרפית

דן בן-דוד ואיל קמחי*

תקציר

רמת הידע הממוצעת של ילדי ישראל במתמטיקה, מדע וקריאה נמוכה מהרמה בכל מדינה מפותחת אחרת, וזאת גם ללא הילדים החרדים במדינה, שמרביתם אינם לומדים את החומר ואינם משתתפים בבחינות. כמחצית מילדי ישראל מקבלים היום חינוך ברמה של עולם שלישי והם משתייכים לקבוצות האוכלוסיה בעלות קצב הגידול המהיר ביותר במדינה. ביטויים לתהליך הדמוגרפי-חינוכי הזה כבר החלו לבוא לידי ביטוי בציבוריות הישראלית – לאחרונה בבחירות שנערכו בנובמבר 2022 שהביאו להקמת הממשלה הקיצונית ביותר בתולדות המדינה, שחותרת תחת יסודות הדמוקרטיה. אם תמונה זו לא תשתנה, ההשלכות ארוכות הטווח על עתידה של ישראל יהיו קיומיות.

נובמבר 2023

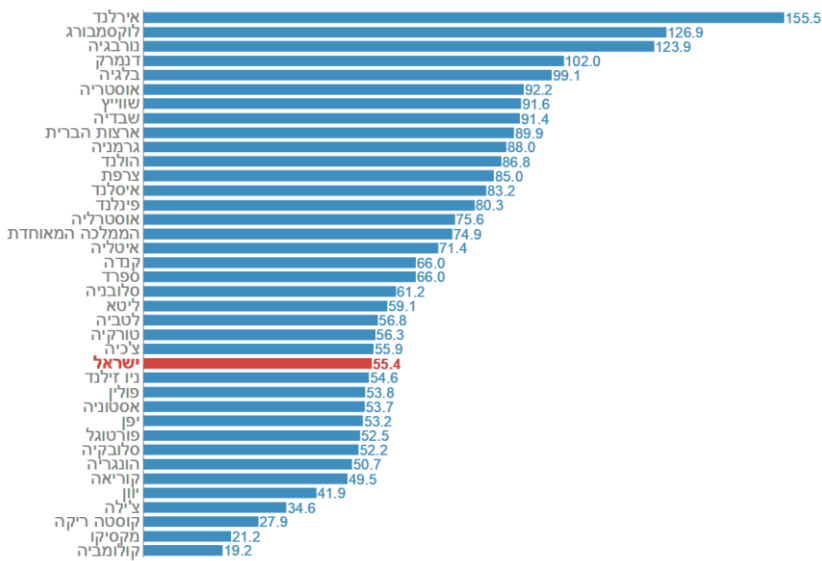
* פרופ' דן בן-דוד הוא נשיא מוסד שורש למחקר כלכלי-חברתי וחבר החוג למדיניות ציבורית באוניברסיטת תל-אביב. פרופ' איל קמחי הוא סגן נשיא מוסד שורש למחקר כלכלי-חברתי וחבר המחלקה לכלכלת סביבה וניהול באוניברסיטה העברית.

1. מבוא

על אף שבישראל נמצא אחד ממגזרי ההיי-טק המתקדמים בעולם, פריון העבודה במדינה נמוך בהרבה מן הממוצע ב-OECD. בעוד שהערך המוסף לעובד בהיי-טק הישראלי ב-2018 היה גבוה ב-25% מהממוצע במגזר העסקי של ה-OECD, פריון העבודה הממוצע של כל שאר המגזר העסקי בישראל היה נמוך ב-40% – מה שמתבטא בפריון עבודה בכלל המגזר העסקי בישראל הנמוך ב-32% מאשר ב-OECD (OECD 2023). באופן כללי, פריון העבודה (הנמדד בתמ"ג לשעת עבודה) בישראל נמצא מתחת לכמעט שני שלישי ממדינות ה-OECD (תרשים 1).

למערכת החינוך יש תפקיד מפתח בקביעת פריון העבודה. על פניו, נראה כי האוכלוסיה בישראל היא אחת מהמשכילות ביותר ב-OECD. שיעור הישראלים עם השכלה אקדמית הוא מהגבוהים בעולם המפותח, וכך גם מספר שנות הלימוד הממוצע של ישראלים בגילי העבודה העיקריים (בן-דוד, 2017). הבעיה, כפי שהראו (Hanushek and Kimko (2000), Hanushek and Woessmann (2015), בן-דוד וקמחי (2021) ורבים אחרים, היא שכאשר מדובר בצמיחה כלכלית ושכר עבודה, מה שחשוב אינו כמות ההשכלה אלא איכותה.

תרשים 1
פריון עבודה ב-2022
תמ"ג לשעת עבודה ב-38 מדינות OECD

* בדולרים שוטפים לפי יחס כח קניה.

מקור: דן בן-דוד ואיל קמחי, מוסד שורש ואוניברסיטת תל-אביב
נתונים: OECD

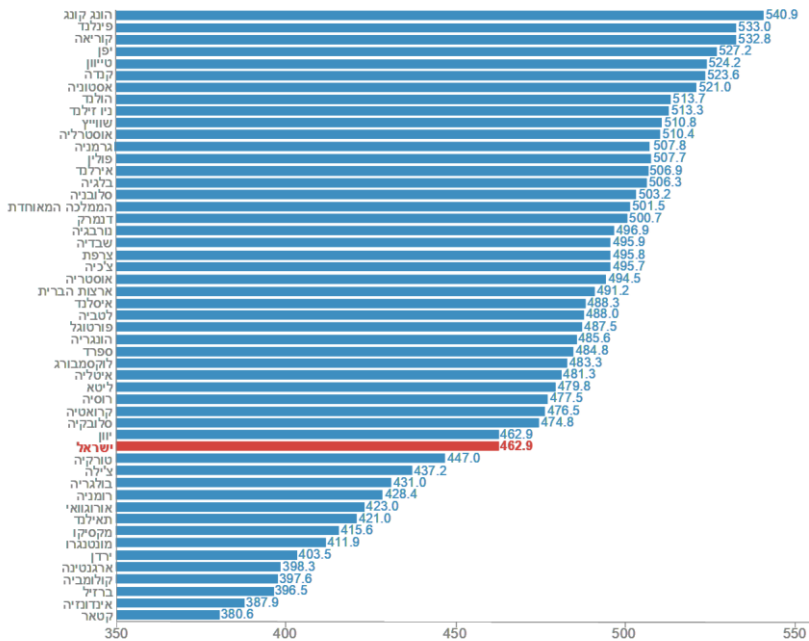
2. רמת החינוך בישראל

מבחני פיזי"ה הנערכים אחת לשלוש שנים במתמטיקה, מדע וקריאה מדגימים עד כמה נמוכה איכות החינוך בישראל. סבין, קמחי ובן-דוד (2023) בצעו השוואה של כל 51 המדינות שהשתתפו לפחות ב-14 מבחנים מתוך 15 מבחני הפיזי"ה שניתנו בשנים 2006-2018. הציון הישראלי הממוצע במבחנים אלה נמצא מתחת ל-36 מ-50 המדינות האחרות – כלומר, ישראל נמצאת מתחת לכל המדינות המפותחות שהשתתפו במבחנים (תרשים 2).

תרשים 2

ציון ממוצע רב-שנתי במבחני הפיזה

כל 51 המדינות שהשתתפו לפחות ב-14 מ-15 המבחנים, 2006-2018*

* ציונים ממוצעים במתמטיקה, מדע וקריאה.

מקור: סבין, קמחי ובן-דוד (2023)

מה שהופך את התוצאה הזו

לחמורה עוד יותר היא העובדה שרוב

הילדים החרדים בישראל אינם לומדים

לימודי ליבה מלאים ואינם משתתפים

במבחנים הבינלאומיים. בעוד שהבנות

לומדות תכנית ליבה חלקית עד סוף

התיכון, הרי שהמצב בקרב הבנים חמור

במידה ניכרת. אפילו תכנית הליבה

המאוד חלקית שהם לומדים מסתיימת

בכיתה ח'. לאור מספרם הגדול של

התלמידים החרדים, והרמה הנמוכה

מאד של לימודי הליבה שהם מקבלים

(פירוט בהמשך), ניתן להניח כי לו היו

משתתפים במבחנים, הציון הממוצע

הכללי של תלמידי ישראל היה נמוך אף יותר מן המוצג בתרשים 2.

בנוסף לזרם החינוך החרדי, מחולקת מערכת החינוך בישראל לעוד שלושה זרמים עיקריים: הזרם

הממלכתי, הזרם הממלכתי-דתי והזרם הערבי. בן-דוד וקמחי (2021) הראו כי במבחני פיז"ה האחרונים

שנערכו ב-2018, הציון הממוצע של תלמידי הזרם הממלכתי בשלושת מקצועות הליבה היה גבוה מאשר

בקצת יותר ממחצית המדינות המפותחות. הציון הממוצע של תלמידי הזרם הממלכתי-דתי היה נמוך יותר

באופן משמעותי, מתחת ל-80% מהמדינות המפותחות. הציון של דוברי הערבית היה נמוך יותר מאשר

במדינות עולם שלישי רבות. למעשה, הם מוקמו מתחת לתשע מעשר המדינות המוסלמיות שהשתתפו במבחן

ב-2018.

השפעתן של משפחות על הישגי ילדיהן בלימודים תועדה היטב במשך שנים רבות (למשל, Coleman,

Campbell, Hobson, McPartland, Mood, Weinfeld and York, 1966; לוי, בוקאי וקרני, 2021; הלשכה

המרכזית לסטטיסטיקה, 2019). בעוד שלא ניתן לבטל לחלוטין את הקשר בין השכלת הורים להישגי

ילדיהם, מערכות החינוך בחלק מהמדינות הצליחו להחליש מאוד את הקשר.

מתוך קבוצת 51 המדינות שהוזכרו לעיל, יצרו סבין, קמחי ובן-דוד (2023) קבוצת ביקורת המורכבת מחמש מדינות שהשיגו באופן עקבי את הציונים הגבוהים ביותר ב-15 המבחנים.¹ התלמידים במדינות אלה ובישראל חולקו לארבע קבוצות על בסיס השכלת הוריהם:²

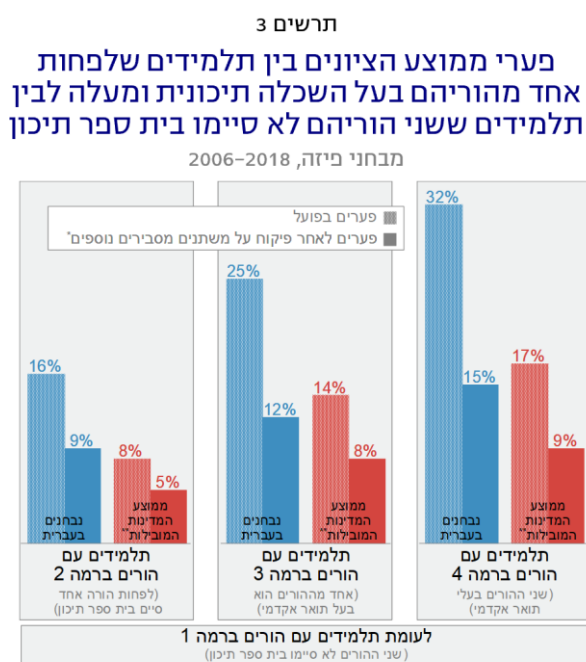
- רמה 1: תלמידים שלהוריהם אין תואר אקדמי ולא סיימו בית ספר תיכון.
- רמה 2: תלמידים שלהוריהם אין תואר אקדמי ולפחות אחד מהם סיים בית ספר תיכון.
- רמה 3: תלמידים שאחד מהוריהם הוא בעל תואר אקדמי.
- רמה 4: תלמידים ששני הוריהם בעלי תואר אקדמי.

תרשים 3 מציג את פערי ההישגים בין תלמידים ברמות 2, 3 ו-4 לבין תלמידים ברמה 1. ככלל, ככל שרמת ההשכלה של ההורים גבוהה יותר, כך גדל פער הציונים בין ילדיהם לבין הילדים בקבוצת הבסיס של רמה 1. בעוד שתופעה זו מתקיימת גם במדינות המובילות, הפערים שם הם רק כמחצית מהפערים בקרב התלמידים הישראליים.

קיים מתאם גדול בין השכלת ההורים לבין מאפיינים אחרים של משפחות התלמידים וסביבתם הביתית. כפי שמוצג בתרשים 3, פיקוח סטטיסטי על מאפיינים אלה מסביר חלק משמעותי של הפער בציונים הנובע מהשכלת ההורים. בעוד שממצא זה מתקיים גם בקבוצת הביקורת של המדינות המובילות וגם בישראל, הקשר שנוצר בין השכלת הורים לבין הישגי ילדיהם גבוה משמעותית בישראל – מה שמדגיש את כישלונה היחסי של מערכת החינוך הישראלית. לכישלון זה בהקטנת הקשר בין השכלת הורים להישגים הלימודיים של ילדיהם יש השלכות כלכליות נרחבות.

Chetty, Friedman, Hilger, Saez, Schanzenbach and Yagan (2011) מציינים כי ממצאיהם

מצביעים על כך שפערים באיכות החינוך בבתי הספר מנצחים את אי השוויון בהכנסות. Chetty and

* המשתנים מסבירים המפוקחים כוללים מגדר, הימצאותם של פריטים שונים בבית, ילידי המדינה, והשפעות קבוצות. התוצאות מובהקות ברמה של 1%.

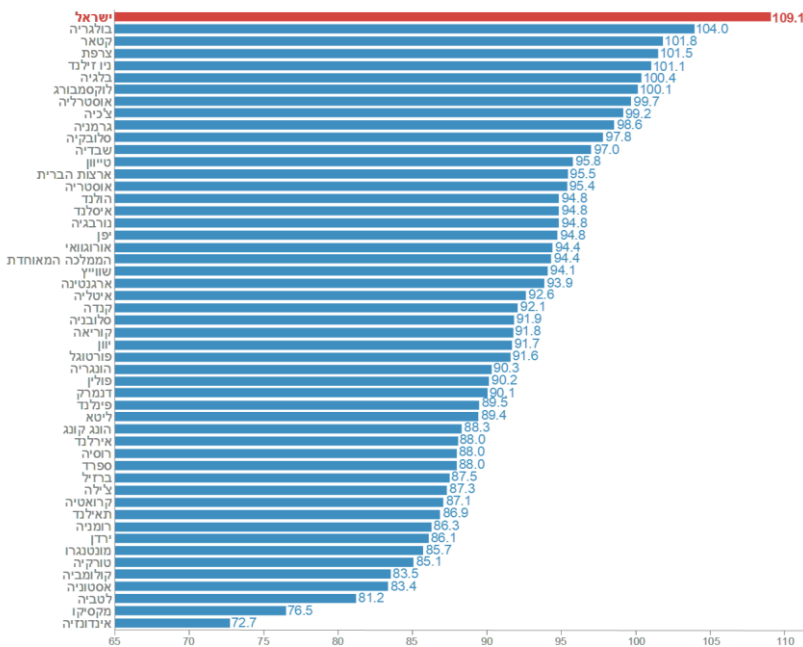
מקור: סבין, קמחי ובן-דוד (2023)

¹ המדינות המובילות הן פינלנד, יפן, טאיוואן, קנדה ואסטוניה.

² השכלת ההורים נקבעה על בסיס דיווח עצמי של התלמידים. בעוד ששיטה זו התגלתה כמדויקת יחסית באופן כללי, הופיעו סתירות משמעותיות בין מה שדיווחו התלמידים דוברי הערבית בישראל לבין רמות ההשכלה הממוצעות במגזר הערבי המדווחות על ידי הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה. לכן הניתוח של ישראל התבסס רק על תלמידים דוברי עברית.

Friedman (2011) מצאו כי הקשר הבין דורי בהכנסות היה פוחת בשליש אילו כל ילדי ארה"ב היו לומדים בבתי ספר באיכות זהה.

תרשים 4
פערים בתוך המדינה בציונים של מבחני הפיזה
 ממוצע רב-שנתי בכל המדינות שהשתתפו לפחות ב-14 מ-15 המבחנים, 2006-2018*

* סטיות תקן ממוצעות בתוך המדינות במתמטיקה, מדע וקריאה.

מקור: סבין, קמחי וכן-דוד (2023)

מקצועות הליבה, הפערים האמיתיים באיכות ההשכלה בקרב ילדי ישראל הם קרוב לוודאי גבוהים יותר מהמופיע בתרשים 4.

3. על המכניקה של החינוך בישראל

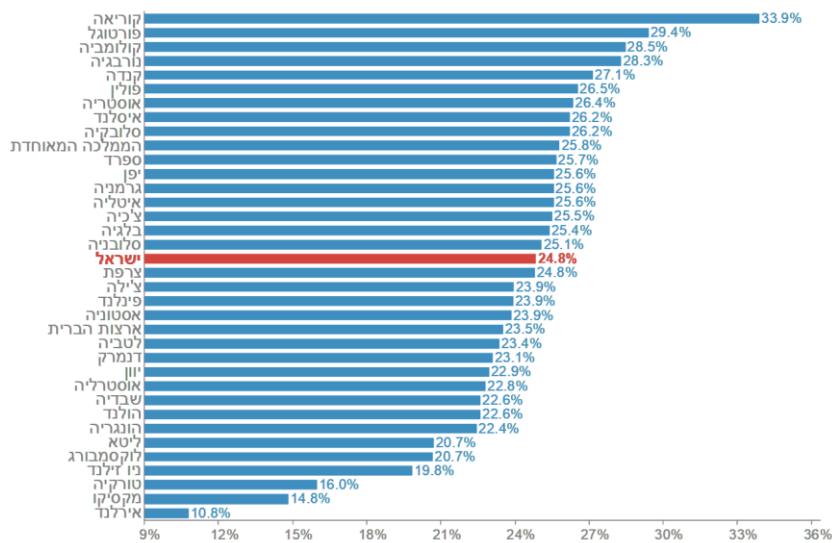
תקציב החינוך בישראל גדול יותר מכל שאר סעיפי התקציב, כולל ביטחון. ההוצאה הלאומית על חינוך יסודי ועל יסודי, כאחוז מהתמ"ג, נמצאת במקום השני ב-OECD. כשלעצמה, אין זו אינדיקציה למתן עדיפות גבוהה לחינוך בתוך העדיפויות הלאומיות, וגם לא למידה גבוהה יחסית של חוסר יעילות. זה משקף בעיקר את פיריון הילודה הגבוה בישראל ואת העובדה כי שיעורם של תלמידי בתי הספר היסודיים והעל יסודיים מתוך האוכלוסיה הוא השלישי בגודלו ב-OECD.

ניכוי ההוצאה על חינוך יסודי ועל יסודי כאחוז מהתמ"ג על ידי שיעור התלמידים בחינוך היסודי והעל יסודי באוכלוסיה זהה לניכוי ההוצאה לתלמיד בתמ"ג לנפש (המשקף רמת חיים במדינה). התוצאה המתקבלת מצביעה על כך שההוצאה על חינוך יסודי ועל יסודי בישראל אינה גבוהה או נמוכה בהשוואה

תרשים 5

הוצאה לאומית לתלמיד בחינוך היסודי והעל-יסודי

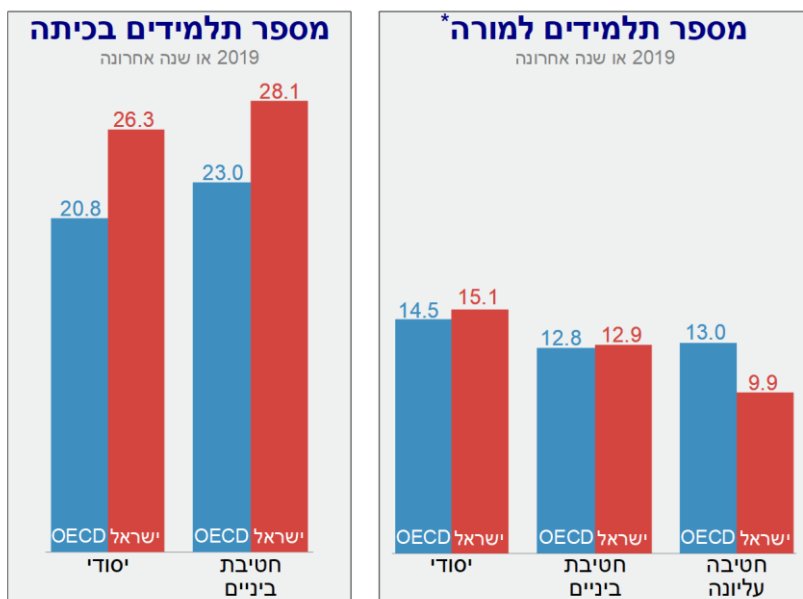
כאחוז מהתמ"ג לנפש, 2020

מקור: בן-דוד, 2021 (מעודכן)

בהרבה מממוצע ה-OECD בבתי הספר היסודיים ובחטיבות הביניים – והוא נמוך במידה ניכרת בבתי הספר התיכוניים. במילים אחרות, לא נראה כי מחסור בכוח אדם בהוראה הוא המקור לבעיה. ישראל מממנת מספר מספיק של מורים, ובכל זאת הכיתות שלה צפופות הרבה יותר מהממוצע ב-OECD.

תרשים 6

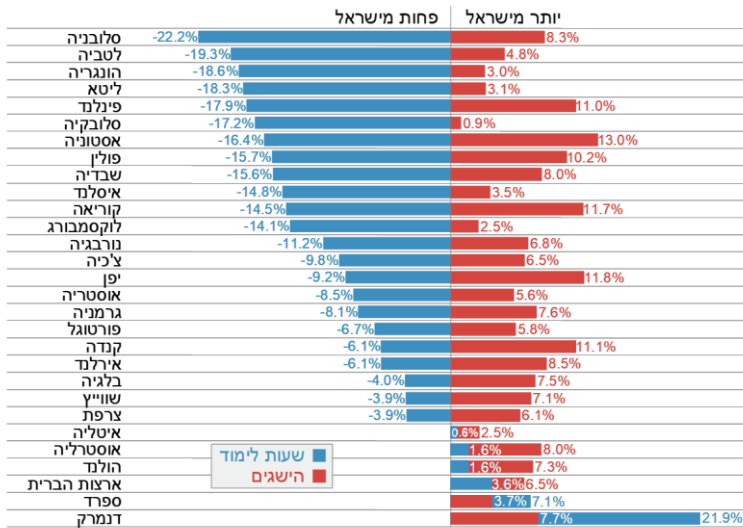
* לפי שווה ערך זמן מלא.

מקור: בן-דוד (2021)

למדינות OECD אחרות (תרשים 5). במילים אחרות, למערכת החינוך בישראל לא חסרים משאבים כשמשווים אותה למדינות אחרות ב-OECD. לעתים קרובות, הכיתות הצפופות בישראל מוצגות כסיבה עיקרית לרמת ההישגים הנמוכה. בעוד שהגודל של כיתה ממוצעת בישראל אכן גבוה (תרשים 6), מספר התלמידים בישראל לכל מורה (שווה ערך משרה מלאה) אינו שונה

מספר ימי הלימוד השנתיים בישראל גבוה משמעותית מאשר בכל שאר מדינות ה-OECD, בגלל שבעתי הספר בישראל פועלים שישה ימים בשבוע. השוואה מדויקת יותר הינה של שעות הוראה שנתיות. תרשים 7 מציג את מספר שעות ההוראה במדינות המפותחות בהשוואה לישראל. רוב גדול של המדינות מלמד פחות שעות מאשר ישראל. בכל אחת מן המדינות הללו, הציונים הממוצעים במתמטיקה, מדע וקריאה במבחן

תרשים 7
שעות לימוד מול הישגים*
29 מדינות OECD לעומת ישראל

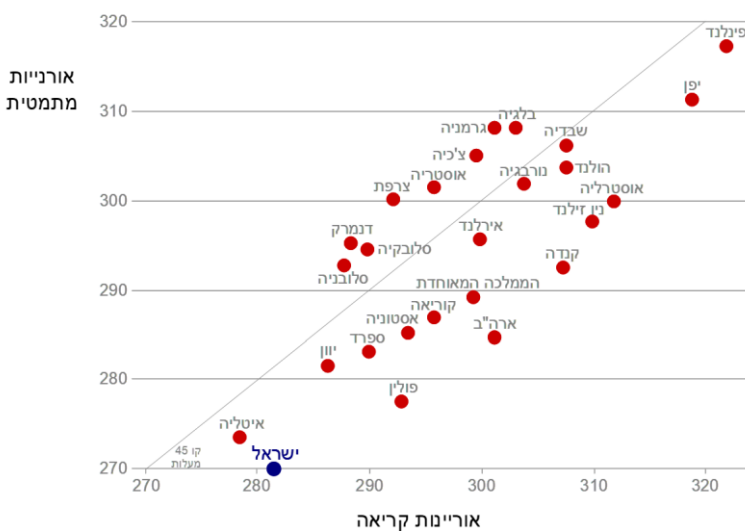
* מספר שעות לימוד כולל בתחומי לימוד חובה בחטיבות הביניים ב-2019 וב-2018 (ב-2018 עבור ארה"ב) וההישג הארצי הממוצע במתמטיקה, מדע וקריאה ב-PISA 2018.

מקור: בן-דוד (2021)

מעניינת בין מי שמיועדים להיות מורים לבין הסטודנט הממוצע בשנה הראשונה באוניברסיטאות המחקר. סטודנטים לחינוך באוניברסיטאות מגיעים עם ציונים פסיכומטריים הנמוכים ב-9% מהסטודנטים האחרים

תרשים 8
רמת הידע של מורים במדינות המפותחות

הישגים חציוניים של מורים במבחני PIAAC ב-2011/2012 וב-2014/2015*

* לא כולל צ'ילה וטורקיה

מקור: Hanushek, Piopiunik and Wiederhold (2018)

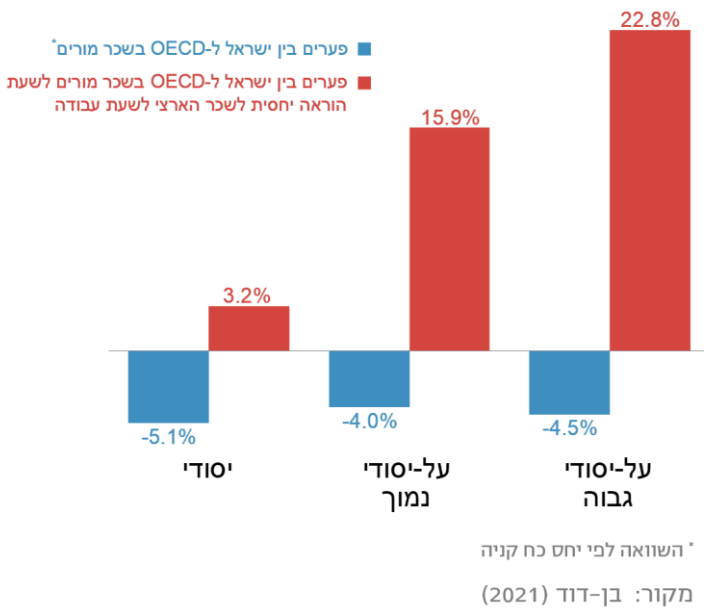
פיזי"ה של 2018 היו גבוהים מאשר בישראל. גם כאן, לא נראה כי היעדר משאבים הוא הסיבה העיקרית להישגים הלימודיים הנמוכים בישראל. יתרה מכך, אין קשר בין מספר שעות ההוראה לבין רמות ההישגים באופן כללי. ישנן מדינות עם שעות הוראה מעטות וציונים גבוהים יחסית, בעוד שיש מדינות אחרות עם שעות הוראה רבות ללא הישגים יוצאי דופן במבחנים.

79% מהסטודנטים לתואר ראשון בחינוך לומדים במכללות להוראה. 17% נוספים לומדים במכללות כלליות, ואילו ארבעת האחוזים הנותרים לומדים חינוך באוניברסיטאות המחקר. המבחנים הפסיכומטריים מספקים השוואה

באוניברסיטה. סטודנטים במכללות להוראה מגיעים עם ציונים הנמוכים ב-23%, ואילו סטודנטים לחינוך במכללות הכלליות מגיעים עם ציונים הנמוכים ב-32% מאלה של הסטודנט הממוצע באוניברסיטה.

כאשר זוהי הרמה היחסית של המורים העתידיים, אין זה מפתיע שרמת הידע הכללית של המורים בישראל נמוכה למדי. Hanushek, Piopiunik and Wiederhold (2018) מצאו כי אוריינות הקריאה והמתמטיקה של המורים בישראל קרובה לתחתית (בקריאה), או מצויה ממש בתחתית (במתמטיקה), של רשימת המדינות המפותחות (תרשים 8).

תרשים 9
שכר מורים בישראל לעומת ה-OECD
 פער באחוזים בין ישראל לממוצע של ה-OECD, 2019

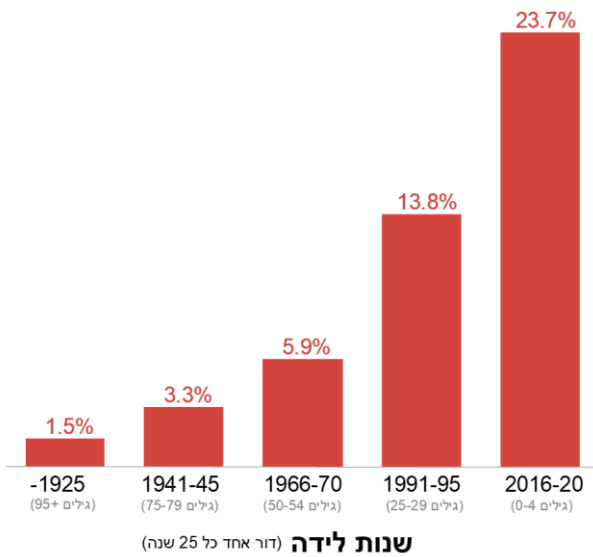
לעתים קרובות נשמעת הטענה כי איכות המורים בישראל נובעת מן המשכורות הנמוכות שלהם. שכרם החודשי של מורים בישראל אכן נמוך ב-4%-5% מן הממוצע ב-OECD (תרשים 9). עם זאת, השכר משקף רק את מה שניתן למורים ואינו מביא בחשבון את מה שמתקבל מהם. השוואה של משכורות מורים לשעת הוראה ביחס לשכר הממוצע לשעת עבודה במדינות ה-OECD אינה תומכת בטענה ששכרם של המורים בישראל נמוך. להיפך, הוא גבוה יותר הן בחינוך היסודי והן בחינוך העל יסודי, כאשר בבתי הספר התיכוניים הוא גבוה ב-23% מהממוצע ב-OECD.

4. החרדים

התלמידים החרדים אינם משתתפים במידה מייצגת במבחנים הארציים בישראל ולא במבחנים הבינלאומיים, מה שמקשה להעריך את חומרת הבעיה של איכות ההשכלה שלהם. ליפינר וזוסמן (2021) מספקים מבט מעניין על ההתדרדרות בהישגים ההשכלתיים והכלכליים של תלמידים שלמדו בבתי ספר חרדים שיוסדו על ידי מפלגת ש"ס. כשמפלגה זו גדלה והתפתחה לקראת סוף המאה ה-20, היא פיתחה את "מעין החינוך התורני", רשת של בתי ספר חרדים שמשכה אליה ילדים רבים ממשפחות מסורתיות ודתיות שחיו בפריפריה הגאוגרפית והחברתית של ישראל.

המחקר של ליפינר וזוסמן התמקד בבנים שהחלו את כיתה א' בשנים 2003-1992. הוא השווה בנים שלמדו ברשת ש"ס לבנים בעלי מאפיינים דומים שלמדו בזרמים אחרים של החינוך העברי, תוך פיקוח על משתנים נוספים (כולל השוואות בין אחים – כאשר המבוגרים מביניהם למדו בבתי ספר שלא היו חרדים והצעירים יותר למדו בבתי ספר חרדים של ש"ס). בהשוואה לבנים שלמדו בחינוך הלא-חרדי, הבנים שלמדו ברשת החרדית התאפיינו בשיעורי נשירה מתיכון שהיו גבוהים ב-10%, ושיעור בעלי תעודת בגרות בקרבם היה נמוך ב-15%. כבוגרים, שיעורי התעסוקה של בוגרי מעיין החינוך התורני היו נמוכים ב-14% מאלה של הקבוצה השניה, ושכרם השנתי היה נמוך ב-19%.

תרשים 10
שיעור החרדים בכל דור
ישראל, 2020

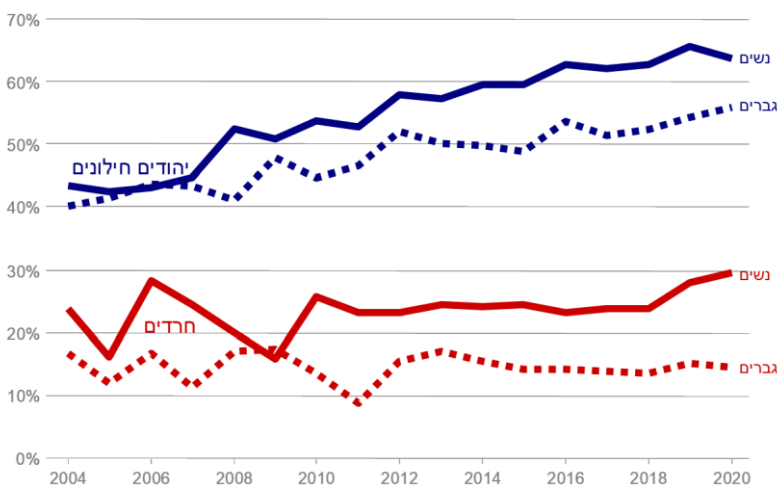

מקור: בן-דוד (2021)

באופן כללי, החרדים הם אחת האוכלוסיות העניות ביותר בישראל. רוב עצום מילדיהם לומדים בבתי ספר המנוהלים על ידי מפלגות פוליטיות המונעות מהם במתכוון השכלה שהיתה יכולה לספק להם הזדמנויות כמבוגרים. כתוצאה מכך, מערכת החינוך החרדית מבטיחה שהבוגרים החרדים יישארו במצב של תלות תמידית בקצבאות ממשלתיות שמשיגות המפלגות החרדיות החזקות. החרדים אינם קבוצה חסרת משקל בחברה הישראלית. חלקם באוכלוסיה מכפיל את עצמו בכל 25 שנה – כלומר, בכל דור (תרשים 10). בעוד שהם מהווים רק 6% מבני החמישים, החרדים הם כמעט רבע (24%) מהתינוקות. בקצב הגידול האקספוננציאלי הזה, בתוך 25 שנה בלבד כמעט מחצית מהתינוקות בישראל יהיו חרדים.

מספר קטן, אך גדל, של חרדים מנסה להתגבר על היעדר השכלה משמעותית בתחומי היסוד על ידי כניסה למסלול אקדמי – ממכינה ועד לימודים אקדמיים בפועל. אך מרביתם לא מצליחים להתגבר על

תרשים 11
שיעור בעלי תואר אקדמי בגילי העבודה העיקריים
גילאים 35-54, 2004-2020*

* נתונים עבור חילונים מהסקר החברתי. נתונים עבור החרדים מ-2014. מסקר כח אדם ולפני כן מהסקר החברתי משרשרים אחורה.

מקור: בן-דוד וקמחי, 2021 (מעודכן)

פערי הידע והם נושרים בדרך. על פי מבקר המדינה (2019), מעל מחצית (53%) מהנשים ומעל שלושה רבעים (76%) מהגברים נשרו מהלימודים האקדמיים, למרות הרמה האקדמית הנמוכה של המכללות בהן רובם למדו. כתוצאה מכך, חלקם של החרדים בגילי 35-54 המחזיקים בתואר אקדמי נותר נמוך מאוד ויציב למדי (תרשים 11) כבר כמעט שני עשורים (עם עליה קלה בקרב נשים בשנתיים האחרונות של המדגם). מעטים מסוגלים – בין אם הם חרדים ובין אם הם אינם חרדים – לדגל על תחומי ליבה הכרחיים בבית הספר ולהשיג תואר אקדמי בגיל מאוחר יותר.

5. מסקנות

רמת הידע הממוצעת של ילדי ישראל במתמטיקה, מדע וקריאה היא אחת מן הנמוכות מבין המדינות שהשתתפו בעקביות במבחני הפיזי"ה מאז 2006. בה בעת, הפערים בהישגים בקרב הילדים בישראל הם הגבוהים ביותר, בהפרש גדול, מבין מדינות אלה. לא ניתן לתלות את שתי התוצאות העגומות הללו בתלמידים החרדים, שרובם אינם לומדים את החומר ואינם משתתפים בבחינות. ככל הנראה, אילו היו הילדים החרדים נבחנים, היו התוצאות בישראל גרועות אף יותר ממה שדווח כאן.

לא נראה כי הסיבה להישגים הנמוכים של תלמידי ישראל נעוצה בהיעדר משאבים. לאחר ניכוי הבדלים ברמת החיים, כפי שזו נמדדת יל ידי התמ"ג לנפש, ההוצאה הלאומית לחינוך לתלמיד אינה שונה בהרבה מהממוצע של מדינות ה-OECD. מספר התלמידים למורה (שווה ערך משרה מלאה) הוא דומה, או נמוך (תלוי ברמת בית הספר) מממוצע ה-OECD. איכות המורים נמוכה יחסית, למרות שכר שעותי מעל הממוצע ב-OECD (יחסית לשכר השעתי בכלל המדינה). נראה כי הבעיה העיקרית היא מערכת חינוך שופעת ביורוקרטיה ובלתי יעילה באופן יוצא דופן.

ב-2022, 23% מתלמידי כיתה א' היו דוברי ערבית. בגילים מבוגרים יותר, ההישגים של דוברי הערבית במבחני הפיזי"ה היו מתחת למדינות עולם שלישי רבות – כולל תשע מעשר המדינות המוסלמיות שהשתתפו במבחן האחרון ב-2018. עוד 21% מתלמידי כיתה א' למדו בבתי ספר חרדים שבהם הרוב אינו זוכה ללימודי ליבה מלאים. בנוסף לשתי קבוצות אלה, קיימים תלמידים רבים בזרם הממלכתי ובזרם הממלכתי-דתי המשתייכים לפריפריה החברתית והגיאוגרפית וזוכים גם הם לחינוך ברמה נמוכה מאד בתחומי הליבה.

במלים אחרות, כמחצית מהילדים בישראל זוכים כיום לחינוך ברמה של עולם שלישי, והם משתייכים לקבוצות האוכלוסיה בעלות קצב הגידול המהיר ביותר. כבוגרים, הם יוכלו לקיים רק משק של עולם שלישי, שלא יוכל לתמוך במערכות בריאות ורווחה של עולם ראשון, שלא לדבר על יכולות הגנה ברמה של מדינת עולם ראשון באזור המסוכן ביותר בעולם.

למפלגות החרדיות והדתיות – שמייצגות את שתי קבוצות האוכלוסיה בעלות קצב הגידול המהיר ביותר בישראל, עם למעלה משישה ילדים במשפחה חרדית ויותר מארבעה ילדים במשפחה דתית – יש השפעה יוצאת דופן על זרמי החינוך במגזרים שלהן. הדבר משתקף לא רק ברמת ידע נמוכה במקצועות חיוניים לעבודה כמבוגרים במשק עולמי תחרותי, אלא גם בהבנה לקויה של העקרונות הבסיסיים של דמוקרטיה ליברלית.

ביטויים לתמהיל דמוגרפי-חינוכי זה כבר החלו לעלות מעל לפני השטח – לאחרונה בתוצאות הבחירות מה-1 בנובמבר 2022 שהביאו להקמת הממשלה הקיצונית ביותר בתולדות המדינה. כתוצאה מכך שראש הממשלה עומד למשפט פלילי על שחיתות, הוא נאלץ להקים ממשלה עם המפלגות היחידות שהסכימו ללכת עם אדם כזה: שתי מפלגות חרדיות ושלוש מפלגות דתיות הדוגלות בעליונות יהודית. הדמוגרפיה הנוכחית, אם לא תשתנה, תאפשר לנציגים עתידיים של קבוצות אלה להקים ממשלה גם ללא ראש ממשלה העומד למשפט פלילי – עם כל ההשלכות הקיומיות ארוכות הטווח שיהיו לכך על עתידה של ישראל.

המפתח לשינוי הכיוון הדמוגרפי הנוכחי של ישראל טמון במהפך מקיף במערכת החינוך, לצד שינוי יסודי במערכת הקצבאות שמאפשרת כיום בחירה באורח חיים של אי-עבודה. בעוד שאלה אינם תנאים מספיקים על מנת לוודא שיתרחש שינוי במגמות הדמוגרפיות, הם בהחלט תנאים הכרחיים.

מקורות

- בן-דוד, דן (2021), **מדריך שורש: מערכת החינוך של ישראל – תמונת מצב**, מוסד שורש למחקר כלכלי-חברתי.
- בן-דוד, דן ואיל קמחי (2021), "כלכלת החינוך בישראל: תשומות, תפוקות וביצועים", בתוך אבי בן-בסט, ראובן גרונאו ואסף זוסמן (עורכים), **אורות וצללים בכלכלת שוק: המשק הישראלי - 1995-2017**, הוצאת עם עובד, 575-633.
- הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה (2019), "הודעה לתקשורת: לקט נתונים מתוך הסקר החברתי 2018, מובילות בין דורית: השכלה, תעסוקת ושינויים במידת הדתיות".
- לוי, אריאל, יואב בוקעי ודניאל קרני (2021), **מובילות חברתית כלכלית**, ג'וינט ישראל אשלים.
- ליפניר, עידן ונעם זוסמן (2021), "כמעין המתגבר? השפעות הקמת מעיין החינוך התורני בטווחים הקצר והארוך", בנק ישראל, סדרת מאמרים לדיון 2021.07.
- משרד מבקר המדינה ונציבות תלונות הציבור (2019), "הנגשת ההשכלה הגבוהה למגזר החרדי: 2011", דוח שנתי 69ב.
- סבין, אריאלה, איל קמחי ודן בן-דוד (2023), "ההשפעה של השכלת הורים על הישגי ילדיהם – השוואת ישראל למדינות המובילות במבחני הפיזה בשנים 2006-2018", מוסד שורש למחקר כלכלי-חברתי.
- Chetty, Raj, John N. Friedman, Nathaniel Hilger, Emmanuel Saez, Diane Whitmore Schanzenbach, and Danny Yagan (2011), "How Does Your Kindergarten Classroom Affect Your Earnings? Evidence from Project STAR," *Quarterly Journal of Economics*, 126, No. 4, pp. 1593-1660.
- Chetty, Raj, and John N. Friedman (2011), "Does Local Tax Financing of Public Schools Perpetuate Inequality?" National Tax Association Proceedings.
- Coleman, James, Ernest Campbell, Carol Hobson, James McPartland, Alexander Mood, Fredeic Weinfeld and Robert York (1966), *Equality of Educational Opportunity*, US Department of Health, Education and Welfare.
- Hanushek, Eric A. and Dennis D. Kimko (2000). "Schooling, Labor-Force Quality, and the Growth of Nations," *American Economic Review*, 90,
- Hanushek, Eric A. and Ludger Woessmann (2015), *The Knowledge Capital of Nations: Education and the Economics of Growth*, Cambridge, MA: MIT Press.
- Hanushek, Eric A., Marc Piopiunik, and Simon Wiederhold (2019), "The Value of Smarter Teachers: International Evidence on Teacher Cognitive Skills and Student Performance," *Journal of Human Resources*, 54, no. 4, 857-899.
- OECD Economic Surveys: *Israel 2023*.
- OECD Statistical Extracts. <http://stats.oecd.org>.